

most frequent structural and semantic changes. Probably, the set expressions where the category of *добра* (good) is represented are namely of such a type.

Key words: set expressions, transformation, transform, phraseological unit.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. ф. н., доц. Ніколаєнко І. О.

В. В. Луценко (Луганськ)

УДК [811.111+811.512.161]’373.7’25

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ

У період розширення міжнародних політичних, економічних і культурних зв'язків України з іншими країнами все більше зростає необхідність у висококваліфікованих фахівцях зі знанням іноземних мов.

Тема цієї статті обрана не випадково. Сучасна геоекономічна й геокультурна ситуація змушує людину вміти співіснувати в загальному світі, що означає бути здатним будувати взаємовигідний діалог з усіма суб'єктами цього загального життєвого простору, вміти будувати гуманітарні міжкультурні мости між представниками різних конфесій, культур і країн. Тому однієї із завдань ВНЗ на сьогодні є підготовка висококваліфікованих фахівців, які б могли брати участь у ситуаціях ділового спілкування іноземною мовою.

Важливу роль у цьому відіграє мова, що є єдино можливим інструментом, за допомогою якого й стає реальністю будівництво мостів взаєморозуміння між представниками різних лінгвоетноспільнот. Звідси зовсім очевидна проблема міжкультурної комунікації, а, точніше, проблема формування в студентів здатності ефективно брати участь у ній.

Мета статті – актуалізувати окремі питання фразеології турецької мови, співвіднести традиційну класифікацію фразеологічних одиниць (ФО) за ступенем семантичного зрощення компонентів, поширену у слов'янському мовознавстві, з тими положеннями лінгвістів, які усталилися в турецькій мові. У розвідці проведено аналіз деяких ФО турецької мови, зроблено спробу виявити труднощі їхнього перекладу українською мовою. Із цією метою розглянуті деякі ФО турецької мови та особливості функціонування їх у мові. Ці ФО, що були розглянуті А. Аксоєм з позиції їхньої структури, граматичних ознак, були внесені до трьох груп ідіом турецької мови: так званих дієслівних, номінативних і комунікативних [Türk Dili].

Під час вивчення іноземної мови відбувається зіткнення з культурою іншого народу. Важливим історико-лексичним шаром кожної мови є фольклор, зокрема ФО. Їх дослідження наочно показує подібність і розходження у презентації життєвого досвіду народів світу, їхньої історії й культури. Це ґрунтується на тих самих системах життєвих цінностей.

Класифікація В. Виноградова, побудована на ступені семантичного зрощення компонентів фразеологізму, визначила підходи в наявних роботах з тюркської фразеології. Спробу систематизації фразеологічних одиниць у функціональному аспекті здійснив С. Гаврін. Класифікація Б. Ларіна відображає етапи розвитку й перебудови стійких сполучень слів [Виноградов 1993: 34].

Найбільшого поширення в курсах мовознавства набула класифікація, виконана В. Виноградовим на семантичній основі. Учений виокремлює три типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення.

Фразеологізми виділяються в мові в особливий розряд одиниць і відмежовуються від інших за сукупністю категоріальних ознак, властивих тільки фраземі. До таких ознак фразеологізму як особливої одиниці мови належать: її лексичне і граматичне значення, що становлять її зміст, її компонентна будова, що характеризує її форму. Подібно до інших одиниць мови, фразеологічну одиницю характеризують єдністю форми й змісту.

Фразеологічні зрощення, або ідіоми, є цілком неподільними, нерозкладними сполученнями, значення яких не залежить від їхнього лексичного складу. Вони мають повністю затемнене семантичне мотивування. У їхньому значенні немає ніякого, навіть потенційного, зв'язку зі значенням їхніх компонентів, наприклад: *бити байдики* (нічого не робити), *точити яси, правити теревені* (вести пусті безпредметні розмови). Фразеологічні зрощення зазвичай не перекладають – в іншій мові добираються відповідники з її фразеологічного складу.

Фразеологічна єдність – це семантично неподільний фразеологізм, цілісне значення якого вмотивоване значенням компонентів, наприклад: *ні пари з уст, тримати язика зубами* „мовчати”, *накивати п'ятами* „тікати”, *міряти воду решетом* „безрезультатно працювати”. Мотивованість фразеологічних єдностей опосередкована. Більшість із них є образними висловами, причому образний стрижень, на якому вони виникають, може відчуватися більш чи менш виразно (*тримати камінь за пазухою, виносити сміття з хати, вивести на чисту воду, накрити мокрим рядном*). Семантична замкнутість фразеологічних єдностей може створюватися також евфонічними чи формально-граматичними засобами – римою, алітераціями (*усякої тварі по парі*) тощо.

Фразеологічні єдності можуть виникати й унаслідок синтаксичної спеціалізації фрази, уживанням її у певній граматичній формі (*нуль уваги;*

діло табак), унаслідок наявності експресивних відтінків значення (*плакали наші гроші*) [Каплуненко 1991: 72].

Ці та інші положення В. Виноградова стали засадничими й репрезентованими в багатьох посібниках та підручниках з української, російської та інших слов'янських мов. У турецькому мовознавстві в галузі фразеології відомі праці таких лінгвістів, як Д. Аксана, С. Узуна, О. Аксоє, Ш. Елчина, С. Еміра, С. Кснесбаєва, Ш. Рахматуллаєва.

На сучасному етапі розвитку фразеології важливо виявити фразеологічні універсалії й національну специфіку фразеологізмів, що робить актуальним розгляд цієї теми, оскільки семантико-порівняльне вивчення ФО в мовах, різних за структурою, необхідне для виявлення опису подібності та розрізнення фразеологічних фондів різних мов і дає можливість одержати нові свідчення про системний характер мов, взаємозв'язки й відмінності їхніх підсистем.

Вплив концепції В. Виноградова простежуємо в роботах турецьких лінгвістів з фразеології. Так, керуючись критерієм переосмислення компонентів стійкого сполучення, Л. Узун під час вивчення семантики турецьких ФО виділяє три типи: 1) стійкі словосполучення, де всі компоненти переосмислені; 2) стійкі словосполучення, де один з компонентів переосмислений, а іншої зберігає одне зі своїх значень; 3) стійкі словосполучення, де жоден з компонентів не переосмислений [Виноградов 1993: 76]. Дослідник доводить, що за формою ФО відрізняються і від слова, і від словосполучення. Якщо словосполучення складається зі слів, кожне з яких має своє лексичне і граматичне значення, то ФО складається з компонентів, семантично спустошених: у них немає ні лексичного, ні граматичних значень, наприклад: *заткнути за пояс рукавиці* (словосполучення, що складається зі слів) і *заткнути за пояс кого-небудь* („перевершити в чому-небудь” – ФО, що складається з компонентів). Компонентна будова ФО визначає й такі особливості її форми, на відміну від словосполучення, як можливість варіювання складників (наприклад: *тугий (міцний) на вухо, пальця (палець) у рот не поклади кому-небудь*), можливість факультативності компонентів, тобто вживання ФО в повному складі компонентів і в неповному. Отже, ФО можуть мати кілька форм уживання; у першому випадку ці форми розрізняються або за складом компонентів, або за формою компонентів (*тугий на вухо і міцний на вухо, пальця в рот не клади кому-небудь*), а в другому – кількістю компонентів (*ні в зуб ногою і не в зуб, далі їхати нікуди і далі нікуди*) [Виноградов 1993: 81].

ФО, як і слово, має лексичне і граматичне значення. Тому вона може вступати в лексичні і граматичні зв'язки й відношення зі словами за законами лексичної і граматичної сполучуваності одиниць мови, може бути членом речення.

Усі ФО, розглянуті А. Аксоєм з позиції їхньої структури, за граматичними ознаками були віднесені до трьох груп ідіом турецької мови: дієслівних, номінативних і комунікативних [12]. Комунікативні

ФО виділяє також і А. Кунін, але в його трактуванні до ФО належать прислів'я і приказки, тоді як у тюркології прислів'я не входять до розряду фразеологізмів: 1) дієслівні фразеологізми – це сполучення, що складаються з одного-трьох слів, доміантою яких є дієслово: *açık olmak* „бути відкритим”, 2) групу номінативних фразеологізмів становлять словосполучення, у яких відсутня модальність: *dar boğaz* „великі труднощі”, букв. „вузьке горло”, 3) комунікативні фразеологізми, що включають цілком оформлені прислів'я, залежності від використання можуть мати час, рід, число: *Ah edip eh işitmek* „постійно кричать”, букв. „Сказав ах , чути эх” – *Ali, ah edip eh işitti* „Алі постійно кричав” [12].

Для виявлення специфіки ФО турецької мови з погляду семантичного значення всі одиниці було співвіднесено за типологією фразеологізмів, запропонованою В. Виноградовим, яка була доповнена М. Шанським. Віднесення окремих слів, що мають образне значення, до якої-небудь групи фразеологізмів є неможливим, тому що фразеологічні єдності, зрощення й висловлення припускають наявність фрази, що складається щонайменше з двох лексем [Кунін 1996: 187].

Серед дієслівних фразеологізмів турецької мови найчастіше вживані фразеологічні єдності (значення яких виникло внаслідок злиття значень лексичних компонентів): *ağzından bal akmak* „залитися солов'єм”, букв. „лити мед з рота”. Також надаються фразеологічні сполучення, компоненти яких уживані й з вільними, і з фразеологічно зв'язаними значеннями: *afal afal bakmak* „дивитися здивовано”; фразеологічні зрощення (кілька слів, що мають цілісне, неподільне значення): *büyük söylemek* „хвастатися, хвалитися”, букв. „велично говорити”. Усі номінативні фразеологізми поділяються на фразеологічні зрощення і єдності: *acemi çaylak* „ніяково”, букв. „недосвідчена шуліка”. Фразеологічні сполучення й вирази в групі номінативних фразеологізмів знайти не вдалося [Kültür Türkiye].

На сьогодні в багатьох діалектах сучасної турецької мови вживані ФО, які мають однакоє значення, але відрізняються формами дієслів: *tepesi atmak* і *beyni atmak* (приходить у лют) – *tepe* (верхівки), *beyin* (розум), *sutu bozuk* і *mayası bozuk* (низький, підлий) – *süt* (молоко), *mayas* (йогурт) *fena gözle bakmak* і *kötü gözle bakmak* (показувати ворожість) – *fena* (скверни), *kötü* (поганий) *avuç açmak* і *el açmak* (ходить із протягнутою рукою) – *avuç* (долоня) , *el* (рука) ‘*ele verir talkını, kendi yutar salkımı*’, ‘*halka verir talkını, kendi yutar salkımı*’ і ‘*herkese verir talkını, kendi yutar salkımı*’ (сам їсть виноград, а другим дає порожню гілку) – *el* (чужий) , *halk* (народ), *herkes* (усі, кожний); ‘*kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle*’ , ‘*kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit*’ і ‘*kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla*’ (дочка, тобі говорю, а ти, невістка, метикуй) – *dinlemek* (слухати), *işitmek* (чути), *anlamak* (розуміти). Фразеологізми *tencere yuvarlanmış, karağını bulmuş* і *tencere yuvarlandı, karağını buldu* „зішлись, два чоботи пара” оформлені різними афіксами часу:

yuvatlanmış – суб'єктивний минулий час, *yuvlandı* – об'єктивний минулий час [Puskoloğlu 1998].

Як бачимо, деякі ФО турецької мови не належать до „стійких”, але при цьому зміна слова в складі фразеологізмів допускається тільки в разі його використання в цій формі в мові визначеної групи людей, які мають свій діалект.

У турецькій мові є ФО, що складаються з одного слова, але їх небагато: *şarapçı* (випиває щовечора), *iblis* (хитрун, інтриган), *kaçarlanmış* (колишній, досвідчений), *sulu* (безпардонний, нахабний), *basaksız* (низький), *gedikli* (завсідник), *yagcı* (підлесник), *çirkef* (огидний, брудний), *kaçık* (безумний), *pişkin* (пронизливий, пронизуватий), *yüzsüz* (безсовісний, безпардонний) [Там само: 146]. Можливості досягнення повноцінного перекладу ФО залежать головним чином від відношеннями між одиницями вихідної мови й мови перекладу: їх або перекладають фразеологізмом (фразеологічний переклад), або іншими способами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів) – нефразеологічний переклад.

Виділяють: 1) повні еквіваленти, тобто ФО, що мають однакове значення, те саме стилістичне забарвлення і внутрішню форму, напр. *kedî ciğere bakar gibi bakmak* „дивитися, як кіт на печінку”; *kedî ile köpek gibi` (olmak)* „жити як кішка із собакою”; 2) неповні чи часткові еквіваленти, що мають подібне значення, але наділені іншим характером образності внутрішньої форми. Вони відрізняються від вихідної ФО за такими показниками: інші, часто синонімічні компоненти, невеликі зміни форми, зміна синтаксичної побудови, інше морфологічне віднесення, сполучуваність та ін.; 3) безеквівалентні фразеологізми. Для їхнього перекладу іншою мовою використовують нефразеологічні способи перекладу: *etekleri zil çalmak* „захлинатися з радості”, *ağır başlı`* „серйозний” [Никитин 2005: 205].

Калькування, чи дослівний переклад, використовують звичайно тоді, коли іншими прийомами, зокрема фразеологічними, неможливо передати ФО в цілісності її семантико-стилістичного й експресивно-емоційного значення. Описовий переклад ФО зводиться, власне, до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення, як це часто буває взагалі з одиницями, що не мають еквівалентів.

Фразеологізми здебільшого беруть початок з народної мови. Внутрішній зміст відбиває різні сторони життя людей: розсудливу чи, навпаки, нерозумну поведінку, успіх чи невдачу, а також відносини між людьми, їхні враження й почуття (схвалення, а частіше несхвалення, дружелюбність і ворожість, сварки і примирення, суперництво, підступництво, осуд, покарання й ін.) [Каплуненко 1991: 131].

Робота над цією статтею й аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок, що ФО становить немодельоване словосполучення, пов'язане семантичної єдністю. У мові така єдність не створюється, а відтворюється в готовому вигляді (немодельовано) і функціонує як загальний член речення. Незважаючи на свою немодельованість, ФО

доволі чітко розподіляють за типами структур: це ФО, що за формою збігаються з відповідними вільними словосполученнями, вигадані структури, ФО предикативної структури. Проведений семантичний аналіз турецьких ФО показав, що класифікацію фразеологізмів з погляду семантичної злитості їхніх компонентів, яка належить академіку В. Виноградову, можна використати й щодо фразеологізмів турецької мови, де серед дієслівних фразеологізмів найбільш поширеними є фразеологічні єдності.

Значно рідше функціонують фразеологічні сполучення і фразеологічні зрощення. Усі номінативні фразеологізми поділити на фразеологічні зрощення і єдності, фразеологічні сполучення й вирази не вдалося, а комунікативні фразеологізми, що мають неозначену форму дієслова, співвідносимо з фразеологічними єдностями.

ФО можуть перекладатися фразеологізмом (фразеологічний переклад), чи іншими способами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів і аналогів) – нефразеологічний переклад. Серед ФО розрізняють: повні еквіваленти, неповні чи часткові еквіваленти й безеквівалентні фразеологізми, для перекладу останніх іншою мовою використовують нефразеологічні способи перекладу, як-от: калькування чи описовий переклад (пояснення, порівняння, опис, тлумачення). Такий спосіб перекладу називають подвійним, чи рівнобіжним. Під час перекладу ФО іншою мовою першорядним завданням перекладача є вміння розпізнавати ФО в тексті, відрізнити стійке словосполучення від вільного. Варто також мати на увазі той факт, що багатозначність і омонімія властиві не тільки словам, але й фразеологізмам, тобто те саме сполучення може бути і стійким, і вільним.

Неминучі труднощі в перекладі виникають у зв'язку з національно-культурними відмінностями між близькими за змістом ФО в різних мовах. Часто, збігаючись за змістом, ФО мають різне стилістичне забарвлення. Схожі проблеми можуть виникнути навіть у перекладі фразеологізмів, що мають однакове джерело, наприклад, біблійні, античні чи міфологічні. З найбільшими труднощами перекладачеві доводиться зіштовхуватися при перекладі ФО, мотивованих сучасними реаліями. Тільки деякі з них швидко стають популярними і проникають до міжнародних словників. Також варто згадати й різні історичні фразеологізми чи крилаті вирази. Труднощі полягають у тім, що іноді вони мають кілька відповідників і в мові оригіналу, і в мові перекладу.

Література

Виноградов 1993 – Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии или лингвистические дисциплины / Виноградов В. В. Труды юбилейной научной сессии. – Л. : ЛГУ, 1993. – 264 с.; **Каплуненко 1991** – Каплуненко А. М. Историко-функциональный аспект английской идиоматики / А. М. Каплуненко. – Ташкент : Полигран – Т, 1991. – 294 с.; **Кунин 1994** – Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин – М. :

Просвещение, 1994. – 567 с.; **Кунин 1996** – Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., Издат. Центр „Феникс”, 1996. – 321 с.; **Никитин 2005** – Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Спецкурс по общей и английской лексикологии / М. В. Никитин. – Владимир : Медиа – резерв, 2005. – 375 с.; **Puskoloğlu 1998** – Puskoloğlu A. Türkçe deyimler sözlüğü. – Ankara : Arkadaş yayınevi, 1998. – 926 s.; **Kültür Türkiye** – Kültür Türkiye. – Режим доступа : <http://www.kultur.gov.tr>; **Türk Dili** – Türk Dili – Forsnet. – Режим доступа : <http://www.elele.gen.tr>.

Луценко В. В. Фразеологічні одиниці турецької мови та деякі особливості їхнього перекладу українською

У статті проаналізовано деякі ФО турецької мови та зроблено спробу виявити їхні відмінності, подібність, а також труднощі перекладу українською мовою. Були актуалізовані окремі питання фразеології турецької мови, співвіднесені традиційні класифікації фразеологічних одиниць за ступенем семантичного зрощення компонентів у слов'янському мовознавстві з тими положеннями лінгвістів, які встановилися в турецькій мові. На основі проведеного дослідження зроблено спробу виявити труднощі їхнього перекладу українською мовою. Проведений семантичний аналіз турецьких ФО показав, що класифікацію фразеологізмів з погляду семантичної злитості їхніх компонентів, яка належить академіку В. Виноградову, можна використати й щодо фразеологізмів турецької мови, де серед дієслівних фразеологізмів найбільш поширені фразеологічні єдності. Часто, збігаючись за змістом, ФО мають різне стилістичне забарвлення. Труднощі полягають у тім, що іноді вони мають кілька відповідників і в мові оригіналу, і в мові перекладу.

Ключові слова: ФО (фразеологічні одиниці), лексична сполучуваність, немодельовані одиниці, фразеологічні зрощення.

Луценко В. В. Фразеологические единицы турецкого языка и некоторые особенности их перевода на украинский язык

В статье проводится анализ некоторых ФЕ турецкого языка, делается попытка обнаружить их отличия, схожести, а также трудность перевода на украинский язык. Были актуализированы отдельные вопросы фразеологии турецкого языка, соотнесенные с традиционными классификациями фразеологических единиц по степени семантического сращения компонентов в славянском языковедении с теми положениями лингвистов, которые устоялись в турецком языке. Очень важным является привлечение в качестве объекта сравнительного анализа фразеологического материала разноструктурных и типологически различных языков. При переводе ФЕ на другой язык, в частности украинский, первостепенной задачей переводчика является умение

распознавать ФО в тексте, отличать устойчивое словосочетание от переменного. Трудность состоит в том, что иногда они имеют несколько соответствий и в языке оригинала, и в языке перевода.

Ключевые слова: ФЕ (фразеологические единицы), лексическая сочетаемость, не моделированные единицы, фразеологическое сращение.

Lutsenko V. V. phraseological units of Turkish language and the problem of translation into Ukrainian

The article offers a comparative analysis of some Turkish phraseological units and makes an attempt to find out their differences and similarities and also difficulties of translating them into Ukrainian. In article the analysis of some PU of the Turkish language is carried out and on the basis of the conducted research attempt to reveal difficulties of their translation into Ukrainian becomes language. Following classification by Turkish and Ukrainian linguists we have divided some phraseological units of Turkish, to be considered language and their functioning in speech.

Single questions of phraseology of the Turkish language, correlated to traditional classifications of phraseological units by degree of a semantic union of components, in a Slavic linguistic, with those provisions of linguists which settled in the Turkish language were managed.

Attraction as object of the comparative analysis of a phraseological material of deferent and typologically various languages is very important. When translating FE into other language, in particular Ukrainian, a paramount task of the translator is ability to distinguish FO in the text, to distinguish a set phrase from the variable. Difficulty consists that sometimes they have some compliances both in original language, and in target language.

Key words: phraseological units, lexical combinative power, set expressions, phraseological fusion.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.